

KADIN SÜNNETİ: ETNOMERKEZCİ ÖNYARGILARDAN KÜLTÜREL DİNAMİKLERİ DİKKATE ALAN BİR YAKLAŞIMA DOĞRU

Ar. Gör. Berke Özenç*

Kültürel evrensellik ve bunun karşısında görecelik (rölativizm), akademik dünyada yoğun olarak tartışılan konulardan ikisi. Kuşkusuz bunların uluslararası insan hakları hukukuna da önemli yansımaları oldu. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında, insan hakları hukukunun evrenselleştirilmesi yönündeki kuramsal ve hukuksal hareketler, kültürel farklılıkları dikkate alan, bunlara dayanarak şekillenen "görecelik" temelli görüşlerle karşılaştıktan sonra, yeniden değerlendirilme sürecine girdi. Burada temel sorunsalın şu olduğu söylenebilir: Evrensel bir insan hakları hukuku oluşturulması sürecinde, çeşitli yerel ve geleneksel uygulamalar ne oranda dikkate alınmalıdır? Soru biraz daha sertleştirilerek şöyle de ifade edilebilir: Bu derece farklı kültürel anlayış ve uygulamaların varlığı karşısında "evrensellik"ten söz etmek olanaklı mıdır?

Kadın sünneti, Türkiye açısından güncel bir sorun oluşturmasa da, kuşkusuz söz konusu tartışmaların merkezinde yer alan olgulardan biri. Bunda etkili olan nedenlerden ilki, Batılı toplumların, uygulamanın varlığından uzun yıllardan bu yana -başlangıç, sömürgeci güçlerin Afrika'ya yerleşmesine kadar götürülebilir- haberdar olması. Misyonerler ya da yöneticiler çeşitli defalar gözlem yapma olanağına sahip olmuşlar. İkincisi, kadın sünneti, evrensellik/görecelik tartışmalarında kullanılan argümanlara neredeyse tam anlamıyla uyan özelliklere sahip. Evren-

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, bozenc@istanbul.edu.tr. Makalenin son okumasını yapıp eleştirilerini benimle paylaşan Esra Demir ve Evra Çetin'e çok teşekkür ederim.

sellik taraftarları açısından; sünnet açık sağlık sorunlarına yol açıyor, kadınların toplumdaki ezilen, bağımlı rollerinin sürdürülmesine hizmet ediyor. Görecelik fikrini savunanlar ise uygulamanın kültürel bağlamına dikkat çekiyorlar, batılı toplumlarda da çeşitli örnekleri görülebilen bir olgunluğa ilk adım ritüeli olan bu uygulamanın ortadan kaldırılarak baskıyla batılı değerlerin, çok farklı kültürel özelliklere sahip toplumlara dayatılmasının bir sonuç vermediğini hatta hiç istenmeyen sonuçlara yol açtığını vurguluyorlar.

Bu makaleye, söz konusu görecelik tartışmalarından uzak, hukuki bir soruya yanıt bulmak amacıyla başlanılmıştı: Bireylerin kendi rızalarıyla, inançları doğrultusunda, sağlıklarına zarar verebilecek operasyonlar yaptırmaları ya da davranışlarda bulunmaları, insan hakları hukukunun genel sınırlandırma rejimi açısından geçerli olan "genel sağlık" gerekçesiyle sınırlandırılabilir mi? Bu soruyla başlamamın nedeni, uygulamanın açık bir insan hakları ihlali olduğuna dair sahip olduğum ve hiç kuşku duymadığım görüştü. Fakat kaynak taraması sırasında ulaştığım, özellikle son dönemde yazılmış antropolojik inceleme ve makaleler, bu kesin yargının tartışılmaya ve bu tartışma ortamının da çok daha sağlıklı bir temel üzerinde yürütülmeye muhtaç olduğunu fark etmemi sağladı. Dolayısıyla başlangıçta ortaya koyduğum teknik hukuk sorunsalı yerine, çok daha farklı, belki de bu sorunsala öngelen ve uygulamanın kültürel boyutlarına dikkat çeken bir yaklaşım, incelememin ana eksenini oluşturdu.

Bu bağlamda ilk olarak uygulamanın kültürel ve toplumsal dinamikleri ortaya konmaya çalışıldı; ardından da sünnetin sağlık açısından neden olduğu sorunlar. Son olarak insan haklarının evrenselliği görüşünü savunanların, bunu gerçekleştirmek için sahip oldukları en "etkili" araç olan insan hakları hukukunun, söz konusu uygulama açısından "etkililiği" tartışmaya açıldı. Sonuç için şimdiden şu söylenebilir sanırım: Klişeleşmiş kalıpların oluşturduğu tuzaklara her alanda olduğu gibi, belki de daha da fazla, evrensel bir insan hakları kuramı oluşturmaya çalışırken dikkat ve özenle yaklaşılması gerekiyor. Aksi takdirde, uzak durulması zorunlu olan etnomerkezciliğin kalıplarına hapsolmek, bu dar çerçevede fikir yürütmekten öteye gidememek kaçınılmaz gözükmektedir.

I. Kadın Sünnetinin Türleri ve Terminoloji Sorunu

Kadın sünneti kuşkusuz Türkiye açısından güncel bir sorun oluşturmuyor.¹ Her yıl yaklaşık iki milyon kadına uygulanan bu operasyon ağırlıklı olarak Afrika'da gözlemlenmekte. Fakat bu bölgelerden göç alan batılı ülkelerde de, söz konusu uygulamaya göçmenler arasında rastlanmaktadır.²

Çok çeşitli kültür ve coğrafyalarda gerçekleştirilen bu uygulama, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 4 tür olarak sınıflandırılmıştır. Birinci tür, klitorisin ön derisine uygulanan eksizyon (parça koparma) işlemidir. İkinci türde, klitorisin tamamı ile labia minörün (küçük/iç dudaklar) bir kısmı veya tamamı çıkarılır. Üçüncü türde (infubilasyon), klitorisin tamamı ile labia minörün bir kısmı veya tamamı ve labia majörün (büyük/dış dudaklar) bazı kısımları çıkarılır ve ardından vajinal açıklık kapatılır. Bu operasyon gerçekleştirilirken, idrar ile menstrüel kan akımını (adet dönemlerinde) sağlayabilmesi için küçük bir delik de oluşturulmaktadır.

Bunlar dışında Dünya Sağlık Örgütü; delme, dağlama ve bazı Müslüman topluluklarda "sünnet" adı altında, klitorisin bir şekilde işaretlenmesi gibi kadının cinsel organına yapılan operasyonları da dördüncü tür olarak, mücadele edilmesi gereken uygulamalar kapsamına almıştır.³ Uygulamaların %80'i birinci ve ikinci türde gerçekleştirilmekte, %15'lik bölümü ise en ağır yöntem olan "infubilasyon" oluşturmaktadır.⁴

Birinci ve en hafif tür, "sünnet" olarak da adlandırılmaktadır. Bu *adlandırma* kaynağını İslam'dan almaktadır. Diğer bir anlatımla, uygulamayı gerçekleştiren Müslüman toplumlar uygulama için "sünnet" kavramını kullanmaktadır. Fakat uygulamanın İslam açısından bir yükümlülük ya da tavsiye olduğu konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Bu konuda ilginç bir tartışma görece yakın bir tarihte Mısır'da yaşanmıştır. Ulusal mevzuatta yürürlüğe konan kadın sünneti yasağının ardından,

¹ Bu durum, Türkiye'nin, Afrikalı göçmenler açısından bir yerleşim yerinden çok, Avrupa'ya geçişte bir güzergâh olarak kullanılmasıyla açıklanabilir.

² UNICEF, Innocenti Research Center, *Changing a Harmful Social Convention, Female Genital Mutilation/Cutting*, 2005, s. 1.

³ WHO, *Female Genital Mutilation, a Joint WHO/UNICEF/UNFPA Statement*, 1997, s. 3.

⁴ Elizabeth Heger Boyle; Sharon E. Preves, "National Politics as International Process: The Case of Anti-Female-Genital-Cutting Laws", *Law&Society Review*, 2000, Volume 34, No. 3, s. 709; WHO, *Female Genital Mutilation, a Joint WHO/UNICEF/UNFPA Statement*, s. 5.

El Ezher Üniversitesi öğretim üyelerinin bir kısmı, bu uygulamanın İslam'ın bir parçası ve kadınları onurlandıran bir uygulama olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Fakat Suudi Arabistan, İran, Irak ve Suriye'yi kapsayan İslam coğrafyasının %80'lik bir bölümünde kadın sünneti uygulamasına rastlanmaması, bu uygulamanın İslam diniyle özdeşleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca Mısır ve Kenya'da yaşayan Hıristiyan topluluklarda ve Falaşa Yahudilerinde de kadın sünnetine rastlanmaktadır.⁵

Uluslararası düzlemde, konuya ilişkin önemli bir tartışma, operasyon için hangi terimin kullanılması gerektiği üzerinde halen yürütülmektedir. Kavramların tercihi, bu geleneksel pratiğe yaklaşımı da ortaya koymaktadır. Uygulamayı gerçekleştiren yerel halk genel olarak sünnet kavramını kullanmaktadır. Fakat bu kavrama, uygulamanın, aynı ölçüde zararlı sonuçları olmayan erkek sünnetiyle karıştırılması ve olumsuz etkilerinin hafife alınmasına neden olabileceği gerekçesiyle, özellikle uygulamanın ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetler yürüten kişi ve toplumlar tarafından karşı çıkılmaktadır. WHO, UNICEF gibi uluslararası örgütler bu grupta yer almaktadır. Bu grubun önerdiği kavram mutilasyon (mutilation) dur.

Mutilasyon kavramı tıbbi literatürde, sakat bırakma, koparma anlamında kullanılmaktadır. Bu kavramın tercih edilmesinin nedeni, operasyonun olumsuz sonuçlarına dikkat çekmek ve herhangi bir nedenle, ki bu gelenek ya da din olabilir, meşru görülmesini engellemektir. Fakat bu kavram, gerek çocuklarını bu operasyona tabi tutan ailelerin, gerekse operasyonu gerçekleştiren kişilerin, çocuklara zarar vermek kastıyla hareket ettiklerine dair bir iddiayı da içermektedir. İleride ayrıntılı olarak değinileceği üzere, son yıllarda çok daha kapsamlı olarak yürütülen araştırmalar, söz konusu uygulamanın oldukça karmaşık ve çeşitli sosyo-kültürel nedenleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, aileleri, çocuklarına zarar vermeye çalışmakla itham etmek oldukça sorunlu ve yüzeysel bir yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşımın uç örneklerinde, uygulamayı bir işkence olarak tanımlamak da yer almaktadır⁶.

⁵ Kathryn M. Yount, "Symbolic Gender Politics, Religious Group Identity, and the Decline in Female Genital Cutting in Minya, Egypt", *Social Forces*, March 2004, Volume 82, No. 3, s. 1064 ve 1068.

⁶ Patricia Wheeler, "Eliminating FGM: The Role of Law", *The International Journal of Children's Rights*, 2004, Volume 11, s. 260.

Konuya yönelik son yıllarda yürütülen, önyargılardan uzak çalışmalarda alternatif kavramlar önerilmiştir. Cutting/Kesme⁷ ve Operasyon⁸ bu bağlamda öne çıkan kullanımlardır. Mutilasyon, kesme ve operasyon kavramları Türkçe kullanım açısından zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Türkçe kaynaklarda yaygın kullanımın “kadın sünneti” olduğu gözlemlenmektedir.⁹ Bu çalışmada, söz konusu uygulama için “sünnet” kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Bunda ilk etken Türkçe açısından ortaya çıkan kolaylıktır. İkincisi, uygulamanın niteliği ve geleneksel dinamikleridir.

Sonuçta tartışılan konu, devletlerin ve kurumsal dinlerin oluşumundan önce ortaya çıkmış ve günümüze dek varlığını koruyan bir uygulamadır. Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, söz konusu uygulamanın ne insanlık dışı ya da vahşet olarak nitelendirilebilecek nedenleri ne de bu denli ağır sonuçları bulunmaktadır. Dolayısıyla, açık bir önyargıyı ifade eden kavramları kullanmak yerine, geleneksel olanı tercih etmek çok daha yerinde bir seçim olarak gözükmektedir.¹⁰ Bu aynı zamanda, uygulamacı toplumlarla iletişim kanallarının açılabilmesi için bir gerekliliktir. Kullanılacak kavramın, uygulamanın ortadan kaldırılması açısından önemli bir başlangıç noktası olacağı savının da, geçen süreçte, geçerliliğinin kalmadığı açıkça ortadadır; en sert ifadelerin kullanılması dahi kadın sünnetinin yaygınlığı üzerinde önemli etkiler doğuramamıştır.

⁷ Monica Antonazzo, “Problems with Criminalizing Female Genital Cutting”, *Peace Review*, Volume 15, No. 4, 2003, s. 471-477; Ellen Gruenbaum, “Socio-Cultural Dynamics Of Female Genital Cutting: Research Findings, Gaps, And Directions”, *Culture, Health & Sexuality*, September-October 2005, Volume 7, No. 5, s. 429-441.

⁸ Christine J. Walley, “Searching for “Voices”: Feminism, Anthropology, and the Global Debate over Female Genital Operations”, *Cultural Anthropology*, Volume 12, No. 3, 1997, s. 405-438.

⁹ Türkçe literatürde, “kadın sünneti” kavramının kullanılmasına örnek olarak bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, *İnsan Hakları Belgeleri, Cilt 3*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004, s. 317.

¹⁰ Operasyonun neden ve sonuçlarına yönelik bilgi ve bulguların artması sonucunda, mutilasyon biçimindeki adlandırmalar yerine daha nesnel olanların kullanılması eğilimi ortaya çıkmaktadır. Örneğin UNICEF, konuya ilişkin son kapsamlı raporunda, “Female Genital Mutilation/Cutting” başlığını kullanmıştır. UNICEF, Innocenti Research Center, *Changing a Harmful Social Convention, Female Genital Mutilation/Cutting*, 2005. Tahmin edileceği gibi önceki araştırmalarda yalnızca “mutilation” ifadesine yer verilmekteydi. UNICEF, “Early Marriage”, *Innocenti Digest*, No. 7, Mart 2001, s. 6, 10, 11.

II. Kadın Sünnetinin Sosyal ve Kültürel Kökenleri

Kadın sünneti, kökleri İslam öncesi uygarlıklara dayanan bir uygulama. Özellikle batılı ülkelerin ve feminist grupların konu üzerine yoğunlaşmaları ve uygulamaya son verilmesi yönünde bir harekete girişmeleri ise, ikinci Feminist dalganın ortaya çıktığı 1970'li yıllara denk geliyor. Bu hareketin oluşumunda, popüler medya ve bazı çok satan kitapların önemli bir rolü olduğu gözlemlenmektedir. Fakat bu rolün başlangıçta, konuya ilişkin kapsamlı ve bilimsel çalışmalar yapılmasını engellediği söylenebilir. Özellikle medyanın; kırık camlarla yapılan, uygulamanın en ağır şekli olan infibulasyona yönelmesi, en ağır pratiklerin, en sağlıksız metotlarla yapılanlarını ön plana çıkarması, konuya ilişkin bakış açısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda kadın sünnetinin amacının erkek üstünlüğünü korumak ve kadınların cinsel zevk almasını engellemek olduğuna dair yaygın bir kanaat oluşmuştur.¹¹

Bu ani ilginin oluşmasında başlıca etkenlerden birinin oryantalist bakış açısı olduğu ileri sürülmektedir. Daha 19. yüzyılda egzotik ve erotik olarak tanımlanan doğulu kadın imgesi ve cinselliği, konuya olan hassasiyetin artmasına neden olmuştur.¹² Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan kadın cinselliğine yönelik araştırmaların bulguları, kadın sünnetine yönelik ilgi ve merakın artmasına neden olan diğer bir olgudur. Bu araştırmalar sonucunda kadınların cinsel hayatında klitoris'in önem ve etkisi ortaya konmuştur. Klitoris bağlamında kadınların cinselliğini özgürce yaşaması ve erkek üstünlüğüne karşı koymaları, hareketin başlıca teması haline gelmiştir. Kadın sünneti de bu kapsamda ele alınmış ve tam da söz konusu değerlere karşı "vahşi" bir uygulama olması nedeniyle acilen yok edilmesine yönelik lobi çalışmaları, özellikle uluslararası örgütler düzeyinde yürütülmüştür.¹³

Bu hareketlerin batılı devletler ve bu ülkelerin seçkinleri tarafından desteklenmesinde, emperyalist çıkarların etkisini de gözden uzak tutmamak gerekir. Yakın tarihte gerçekleştirilen araştırmalar, "batılı olmayan toplumlarda erkekler tarafından kadınların ezilmesi" argümanının İngiliz ve Fransız emperyaliz-

¹¹ Ellen Gruenbaum, "Socio-Cultural Dynamics Of Female Genital Cutting: Research Findings, Gaps, And Directions", s. 430.

¹² Christine J. Walley, a.g.e., s. 422.

¹³ Jeffrey P. Bishop, "Modern Liberalism, Female Circumcision, and the Rationality of Traditions", *Journal of Medicine and Philosophy*, 2004, Vol. 29, No. 4, s. 492-493.

mini meşrulaştırmak için sıklıkla kullanılan bir gerekçe olduğunu ortaya koymuştur. Tabii ki bu yapılırken, emperyalizmin bölgede yaşayan hem erkek, hem de kadınlar üzerinde, ekonomik dönüşüm sonucunda kurduğu *baskı* ve kadınların geleneksel olarak kendi kültür kodları içerisinde sahip oldukları güçlerini ortadan kaldırarak *değersizleştirilmesi* göz ardı edilmiştir.¹⁴

Bu yaklaşım, Afrikalı kadın düşünür ve aktivistlerin tepkisine neden olmuş, konunun gündeme alındığı, 1980 yılında Kopenhag'da düzenlenen Uluslararası Kadın Konferansı'nda önemli tartışmaların yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Oluşan tepki yalnız söz konusu konferansla sınırlı kalmamış, kadın sünnetine *karşı* olan Afrikalı kadınlar tarafından da paylaşılmıştır.¹⁵

Batının "Aydınlanma" değerlerinin Afrikalı kadınlara benimsetilmesi ve onların "kurtarılması" üzerine kurulu düşüncelerin tepki çekmesini olağan karşılamak gerekir. Bu görüşlerin gözden kaçırdığı ilk nokta, yukarıda vurgulandığı gibi, argümanlarının emperyalist görüşlere hizmet etmesi; ikincisi ise, Afrika toplumlarının kolonileşme öncesi sosyal ve kültürel yapısını göz ardı etmesiydi.

Sömürgeleşme öncesi Afrika toplumlarında kadın-erkek ilişkileri çeşitlilik göstermekle birlikte, pek çok toplumda kadınların, kendilerini ifade etme ve karar verme süreçlerine katılma olanaklarına sahip oldukları bilinmektedir. Tarım toplumu olmanın getirdiği özelliklerden biri olarak, ortak çalışma yöntemi, toplumda cinslerarası eşitliğin "görece" olarak sağlanmasına neden olmuştur. Bu yapı ancak sömürgeleşme sonrasında, vergi sisteminin kurulması ve şehirleşmeyle birlikte; erkeklerin çalışma ortamlarının değişmesi ve kapitalist toplumda *değerler* üzerinde kesin olarak hâkimiyet sağlamaya başlamalarıyla birlikte bozulmuştur. Günümüzde Afrika'da tarımsal üretimin %80'ini kadınlar gerçekleştirmektedir. Ayrıca sömürgeleştirme döneminde Avrupa'da hüküm süren erkek egemen toplum anlayışı, Afrika'nın modernleştirilme sürecine de yansımıştır. Eğitim kurumlarında erkek öğrenciler tercih edilmiş, kadınların toplum içindeki rolleri, dönemin anlayışına uygun olarak, aileyle sınırlı tutulmaya çalışılmış, bu yönde bir eğitim verilmiştir. Sonuçta

¹⁴ Christine J. Walley, *a.g.e.*, 423.

¹⁵ Ellen Gruenbaum, "The Cultural Debate over Female Circumcision: The Sudanese Are Arguing This One out for Themselves", *Medical Anthropology Quarterly*, Volume 10, No. 4, 1996, s. 456; Christine J. Walley, *a.g.e.*, 418-419.

kadınların toplum içerisindeki pozisyonlarının, sömürgeleştirme süreciyle birlikte bozulduğu söylenebilir.¹⁶

Bu değerlendirmelere yer verilirken, kadınların, ilkel toplumların ortaya çıkmasından bu yana, erkekler karşısında ezilmesi olgusu göz ardı edilmemektedir.¹⁷ Fakat unutulmaması gereken, bunun Afrikalı toplumlara özgü bir durum olmadığıdır. Kadın sünnetine dair, "barbarlık" ve "kurtarma" üzerine geliştirilen söylem, bu açıdan yüzeysel kalmış ve dolayısıyla da tepki çekmiştir. Bu aynı zamanda, ileride değinilecek olan; yasal önlemlerle uygulamanın sona erdirilmesine yönelik çabaların herhangi bir sonuç doğurmaması olgusunun nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Kadın sünnetine ilişkin önyargılara dayalı bakış açısının ortaya çıkardığı sorunlu ve çelişkili sonuçlara örnek olarak, başta Amerika olmak üzere Avrupa ülkelerinde 1980 sonrasında giderek yaygınlaşan, estetik kaygılarla gerçekleştirilen vajina ameliyatlarına değinilebilir. Cinsel açıdan hiçbir sağlık sorunu olmayan kadınlar tarafından tercih edilen bu ameliyatlarda amaç, kusursuz bir vajinaya sahip olmak ve böylelikle cinsel partnerleri tarafından beğenilme-ktir. Bu ameliyatların tercih edilmesinde, kozmetik ve porno film sektöründe idealleştirilen vajinaya sahip olma tutkusunun etkili olduğu ileri sürülmektedir. Kadınların gerek vücut, gerekse özel olarak cinsel sağlığı açısından hiçbir yararlı etkisi olmayan bu ameliyatlar giderek yaygınlaşmaktadır.¹⁸ Fakat tahmin edileceği gibi söz konusu uygulama; kadın sünnetinin çektiği tepkileri çek-

¹⁶ David R Penna; Patricia J Campbell, "Human Rights And Culture: Beyond Universality and Relativism", Third World Quarterly, 1998, Vol 19, No 1, s. 13-14. Yazarlar, kültürel kodlarda sömürgeleştirme sonucu ortaya çıkan olumsuzluklara örnek olarak başlık parası olgusunu göstermektedir. Geleneksel toplumda simgesel bir armağanla gerçekleştirilen bu ritüel, kadının ailesine bir evlilik vaadinden öte bir anlam taşımıyordu. Kapitalistleşme sonrası metalaşma olgusuyla birlikte artık, kadınların alınıp satılmasına dayanan ve binlerce dolara kadar çıkabilen "başlık parası" kavramı ortaya çıkmıştır.

¹⁷ Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, 2. bs., Dost, 2003, s. 211 vd.

¹⁸ Fiona J. Green, "From Clitoridectomies To 'Designer Vaginas': The Medical Construction Of Heteronormative Female Bodies And Sexuality Through Female Genital Cutting", Sexualities, Evolution and Gender, August 2005; Volume 7, No. 2, s. 170-176.

memekte ve barbarlık ya da "iğrenç bir uygulama"¹⁹ olarak da nitelendirilmemektedir.²⁰

Geçen süreçte, gerek bu önyargılı yaklaşıma tepkiler, gerekse antropologların çalışmaları, kadın sünnetinin sosyal ve kültürel bağlamının daha gerçekçi bir biçimde ortaya konmasına yönelik çabaları arttırmıştır. Bu araştırmalardan çıkan ilk sonuç, klasik söylemin, diğer bir deyişle, erkek üstünlüğünün sağlanması ve kadınların cinsel zevk almalarının engellenmesinin, kadın sünnetinin dinamiklerini açıklamakta yetersiz kaldığıdır. Dinamikler çok daha farklı, karmaşık ve incelenmeye muhtaçtır. Burada söz konusu uygulamanın, pek çok açıdan erkek üstünlüğüne hizmet ettiği inkar edilmemekte, yalnızca bu gerekçenin uygulamayı açıklamak için yeterli olmadığı vurgulanmaktadır.

Farklı toplumlarda, çok çeşitli gerekçelerle uygulanan kadın sünnetinin bir dinamiği, dinsel açıdan bir yükümlülük olduğuna inanılmasıdır. Bununla ilgili Mısır'da yaşanan bir tartışmaya yukarıda değinilmişti. Ayrıca bazı temelsiz inançlar da uygulamanın sürmesine neden olmaktadır; sünnet edilmemiş bir vajinanın adeta bir penis kadar büyüyeceği ve erkeksi bir görünüme neden olacağı gibi.²¹

Kültürel olarak ise sünnetin, belirli bir olgunluğa erişme ve kadın olmanın ritüeli olarak kabul edildiği toplumlar bulunmaktadır. Bir başka neden, evlilik öncesi cinsel ilişkiyi engellemektir. Kadın sünnetinin en ağır biçimi olan infibulasyon, bu amaçla gerçekleştirilebilmektedir. Bunun dışında tıpkı günümüzde batılı kadınların vajina ameliyatlarını tercih etmelerinde olduğu gibi, estetik kaygılar da uygulamanın önemli gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Sünnet edilmemiş bir vajinanın çirkin gözüktüğü, partnerlerin zevk almasını engellediği gibi yay-

19 James Whitehorn; Oyedeji Ayonrinde; Samantha Maingay, "Female Genital Mutilation: Cultural and Psychological Implications", *Sexual and Relationship Therapy*, Vol. 17, No. 2, 2002, s. 165.

20 Bu çelişkili tutumu belirginleştirmek adına kimi düşünürlerce, olgunluğa ilk adım ritüeli olan kadın sünnetinin Batılı toplumlardaki benzerlerine dikkat çekildiğini belirtmekte yarar var. Bu yaklaşım kuşkusuz konunun daha geniş ve nesnel bir bakış açısıyla değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır. Amerika'da ergenliğe adımın simgesi olan Lise baloları (proms) bu bağlamda verilen örneklerden biridir. Balo sırasında ve sonrasında tecavüz, alkollü araba kullanma ve bunun sonucunda yaralanma ve ölüm neredeyse sıradan olaylardır, fakat bu sonuçlarına rağmen balolar hala Amerikalı gençler açısından olgunlaşmanın bir parçası olarak algılanmaktadır. Bkz. Jeffrey P. Bishop, *a.g.e.*, s. 484.

21 Jeffrey P. Bishop, *a.g.e.*, s. 477-479.

ğın kanılara rastlanmaktadır. Bu kültürel temeller nedeniyle, sünnet edilmemiş bir kadın, evlenmek için gerekli olan yeterliliklerden yoksun kabul edilmektedir.²² Dolayısıyla sünnet, gerek genç kızlar gerekse anneleri tarafından, gelecekte evli ve mutlu olmayı sağlayan bir olgu olarak görülmekte ve desteklenmektedir. Sünnetin ardından kutlamalar düzenlenmekte, armağanlar verilmekte; buna karşın sünnet olmanın reddi durumunda, toplumsal olarak dışlanma ve eş bulmakta zorlanma gibi sonuçlar doğmaktadır.²³

III. Kadın Sünnetinin Tıbbi Sonuçları

Kadın sünneti sağlık açısından çeşitli sorunlara yol açabilmektedir. Kız çocukları ve kadınlar, uyuşturulmadan ve steril olmayan araçlar ile yapılan müdahalenin ardından kan kaybına bağlı şok, enfeksiyon, tetanos, HIV/AIDS bulaşması ya da idrar yolları iltihabına maruz kalabilmekte, hamilelik ve doğum sırasında kadının ya da çocuğun hayatını tehlikeye atan zorluklar yaşanabilmektedir.²⁴ Ayrıca sünnet edilmemiş kadınlara oranla daha ağırlı bir adet süreci, cinsel ilişki sırasında vajinanın kuruması, zevk alamama, daha seyrek ya da zor orgazm olma ve cinsel isteksizliğin de uygulamanın sonuçları arasında yer aldığı belirtilmektedir.²⁵

Sağlık açısından ortaya konan bu olumsuzluklar, geliştirilmesi gereken araştırma ve bulgulara dayanmakta, bu nedenle eleştirilmektedir.²⁶ Örneğin pek çok araştırma, sünnet uygulanan kadınların kişisel raporlarına dayanmakta, bu kişiler ise çok küçük yaşlarda operasyon deneyimini yaşadıkları için sağlıklı bilgiler aktaramamakta, kimi zaman uygulamanın varlığından

²² Ellen Gruenbaum, "Socio-Cultural Dynamics Of Female Genital Cutting: Research Findings, Gaps, And Directions", s. 435-437.

²³ UNICEF, Innocenti Research Center, *Changing a Harmful Social Convention, Female Genital Mutilation/Cutting*, 2005, s. 11.

²⁴ WHO, *A Systematic Review of the Health Complications of Female Genital Mutilation including Sequelae in Childbirth*, 2000, tüm kitap; James Whitehorn; Oyedeji Ayonrinde; Samantha Maingay, a.g.e., 165-168; Jeffrey P. Bishop, a.g.e., s. 475-477.

²⁵ Mohammed H. El-Defrawi; Galal Lotfy; Khadija F. Dandash, "Female Genital Mutilation and its Psychosexual Impact", *Journal of Sex & Marital Therapy*, 2001, Volume 27, s. 465-473.

²⁶ UNICEF de, bilimsel araştırmaların yetersizliğini kabul etmekte, bununla birlikte anekdotlara dayalı verilerin önemine dikkat çekmektedir. UNICEF, Innocenti Research Center, *Changing a Harmful Social Convention, Female Genital Mutilation/Cutting*, 2005, s. 18.

bile emin olamamaktadır. Karşılaştırma açısından kontrol gruplarına yer verilmeyişi, göze çarpan önemli bir başka eksikliklerdir. Bu eksiklik nedeniyle, örneğin yapılan şikâyetlerin kadın sünnetinden mi kaynaklandığı, yoksa bölgesel koşullar nedeniyle ortaya çıkan olumsuzluklar mı olduğunun saptanması güçleşmektedir. Sünnetin kadınların cinsel sağlığına yönelik etkisine ilişkin araştırmalarda ise ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. Yakın tarihte, Floransa'da gerçekleştirilen araştırmada, sünnetin en ağır türüne maruz kalan kadınların %91'i cinsel birleşmeden zevk aldıklarını, %86'sı ise cinsel birleşme sırasında sıklıkla ya da her zaman orgazm olduklarını bildirmişlerdir.²⁷ Bu sonuçlar, sünneti, kadınların "cinsel açıdan zevk almasını engelleyici" vahşi bir uygulama olarak gören yaklaşımı da çürütmektedir.

Araştırma yöntemlerine yönelik bu eleştirilere rağmen, kadın sünnetinin çeşitli sağlık sorunlarına yol açtığı artık tartışılmamaktadır. Fakat bu başlık altında vurgulanması gereken, sağlık açısından yapılan araştırmaların başlangıçta, belki konuya ilişkin ön yargıların da etkisiyle özensiz biçimde gerçekleştirilmiş olduğudur. Bu olumsuz durum, son yıllarda, konuya yönelik farklı bakış açılarının gelişmesiyle aşılmıştır. Sağlık sorunlarının ortaya çıkmasında, uygulamanın derecesinin ve gerçekleştirildiği koşulların da büyük bir önemi bulunmaktadır. Öyle ki, kadın sünnetinin düşük yoğunluktaki biçimlerinin, erkek sünnetiyle eşdeğer sonuçlar doğurduğu dahi tıp çevrelerinde ileri sürülmekte ve tartışılmaktadır.²⁸ Bu bağlamda kadın sünnetinin düşük yoğunluktaki türlerinin steril ortamlarda sürdürülmesinin bir seçenek olarak görülüp görülmemesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. WHO ve UNICEF gibi uluslararası örgütler ise, çalışmalarını uygulamanın bir bütün olarak kaldırılmasına yönelik olarak sürdürmektedirler.

²⁷ Carla Makhlouf Obermeyer, "The Consequences Of Female Circumcision For Health And Sexuality: An Update On The Evidence", Culture, Health & Sexuality, September-October 2005, Volume 7, No. 5, s. 446-456.

²⁸ Dena S. Davis, "Cultural Bias in Responses to Male and Female Genital Surgeries", The American Journal of Bioethics, Spring 2003, Volume 3, Number 2, s. 1; Michael Benater; David Benetar; "Between Prophylaxis And Child Abuse: The Ethics Of Neonatal Male Circumcision", The American Journal of Bioethics, Spring 2003, Volume 3, Number 2, s. 35-48.

IV. Ulusal ve Uluslararası Alanda Kadın Sünnetini Ortadan Kaldırma Çabaları

Kadın sünnetinin ortadan kaldırılmasına dair hukuksal çabalar, konuya ve genel olarak da kadın ve çocuk haklarına yönelik ilginin artmasına denk gelen 1970'li yıllarda önemli bir artış göstermiştir. Bu süreçte, 1975 yılı Uluslararası Kadın Yılı, 1975-1985 yılları arasındaki dönem, Uluslararası Kadın On Yılı ilan edilmiştir. 1975'te, feminist bir örgüt olan "Les Femines Voltaiques", kadın sünnetinin yoğun olarak uygulandığı Burkina Faso'da, uygulama karşıtı radyo yayınları başlatmıştır. Bu bağlamda gelişmeleri hızlandıran önemli bir adım, "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi"nin (KKAOKS)²⁹ BM Genel Kurulunca 18 Aralık 1979'da kabul edilmesi ve yürürlük için gerekli olan 20 katılım belgesinin depo edilmesinin ardından 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmesi olmuştur. İzleyen süreçte başta batılı feministler olmak üzere çeşitli kişi ve gruplar, gazete yazıları ve uluslararası organizasyonlara gönderdikleri raporlar aracılığıyla uygulamaya ilişkin eleştirilerini sürdürmüşlerdir. Örneğin "Save the Children", "the Fédération Internationales des Femmes de Carieres Juridiques" gibi örgütler, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne detaylı bilgiler içeren raporlar yollamışlardır. Ardından 1978 yılında, ilk ulusal çaptaki yasak Fransa'da uygulamaya konmuştur.³⁰

Kadın sünnetinin yoğun olarak uygulandığı bölgelerde ulusal düzeydeki ilk yasak ise 1994 yılında Gana'da yürürlüğe girmiştir.³¹ 1980'li yıllarda batılı ülkelerde uygulamaya yönelik tepkinin ortaya çıkmasından, Afrika devletlerinde hukuki yasakların başlamasına dek geçen yaklaşık 20 yıllık süreçte, söz konusu bölgelerde herhangi bir yasaklama girişimi olmaması, uygulamanın sahip olduğu oldukça geniş halk desteğiyle açıklanabilir.³² Bu dönemde öne çıkan, Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü gibi örgütlerin çabaları olmuştur. Ardından özellikle batılı ülkelerin baskısıyla, Afrika'daki devletler çeşitli derecelerdeki

²⁹ Sözleşme'nin Türkçe çevirisi ve İngilizce tam metni için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, *İnsan Hakları Belgeleri, Cilt 5*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004, s. 25-65 ve 453-471. Sözleşme hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, 5. bs., Legal Yayıncılık, 2005, s. 475-513.

³⁰ Elizabeth Heger Boyle; Sharon E. Preves, *a.g.e.*, s. 711-712.

³¹ Monica Antonazzo, *a.g.e.*, s. 473.

³² Elizabeth Heger Boyle; Barbara J. McMorris; Mayra Gómez, "Local Conformity to International Norms, The Case of Female Genital Cutting", *International Sociology*, March 2002, Vol 17, No. 1, s. 9 vd.

yasakları yürürlüğe koymuşlardır. Bu bağlamda ilk olarak, uygulamayı ortadan kaldırmaya yönelik itici güç niteliğindeki uluslararası çabaları incelemek yerinde olacaktır.

A. Uluslararası Düzlem

Bu alanda yürütülen çabaları yönlendirici ve baskıcı olarak iki grupta toplamak olanaklı. İlk yöntem açısından gerçekleştirilmeye çalışılan, ulus devletleri kadın sünneti karşıtı harekete eklemlenmek, bu konuda söz konusu devletlerin desteklerini sağlamak olmuştur. Ayrıca halk kitlelerini uygulamanın olumsuzluklarına yönelik bilinçlendirme çabaları da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu doğrultuda, Dünya Sağlık Örgütü önderliğinde 1980'li yıllar boyunca pek çok konferans düzenlenmiştir. Konferansların ortak özelliği, soruna dair, Afrikalıların sahip olduğu perspektife değer veren yaklaşımlarıdır. Konferansların ardından, bölgede çeşitli sivil toplum örgütleri faaliyete geçmiş, fakat baskıcı yöntemlere ağırlık verilmesi nedeniyle, bu örgütler yeterli desteği bulamamış, istenilen sonuca ulaşmak için gereken katkıyı yapamamıştır.³³

Baskıcı yöntemlere örnek olarak, Afrika ülkelerine sağlanan finansal desteğin kesilmesi tehditleri gösterilebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde kadın sünnetini yasaklayan federal yasayla birlikte yürürlüğe giren düzenleme, uygulamanın yaygın olduğu ülkelere sağlanacak finansal kredi ve yardımları, uygulama karşıtı politikalara destek şartına bağlamıştır.³⁴ İleride değinileceği gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu yönde attığı adım, hemen hemen tüm uygulamacı Afrika ülkelerinde kadın sünneti karşıtı yasaların yürürlüğe konmasını sağlamıştır.

Kadın sünnetinin ortadan kaldırılmasına yönelik çabaların önemli bir ayağını da uluslararası insan hakları hukuku alanında yürütülen çalışmalar oluşturmaktadır. Bunlardan ilkinin, yukarıda aktarılan KKAOKS oluşturmaktadır. Sözleşme metni incelendiğinde, kadın sünnetine ilişkin yasaklayıcı bir ifadeye açıkça yer verilmediği görülmektedir. Fakat Sözleşme'nin denetim organı konumundaki "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi" (KKAOKK), Sözleşme çerçevesindeki hakları açıklığa kavuşturmak amacıyla da kullandığı "Genel Tav-

³³ Elizabeth Heger Boyle; Sharon E. Preves, *a.g.e.*, s. 712-715.

³⁴ Monica Antonazzo, *a.g.e.*, s. 473.; Elizabeth Heger Boyle; Sharon E. Preves, *a.g.e.*, s. 724-725.

siye"lerden 14.'sünü³⁵ kadın sünnetine özgüleyerek, Sözleşme'ye taraf devletleri, uygun ve etkili önlemler aracılığıyla kadın sünnetini ortadan kaldırmaya davet etmiştir. Bu önlemler arasında, uygulamaya dair veri tabanı oluşturma, konu hakkında faaliyet yürüten örgütleri destekleme, çeşitli eğitim programları aracılığıyla halkı bilinçlendirme gibi ögeler sayılmıştır. Ayrıca taraf devletlerin, Komite'ye sunacakları raporlarda, eğitim ve sağlığa özgülenmiş olan 10 ve 12. maddeler kapsamında, aldıkları önlemlere ilişkin bilgi verme yükümlülüğü altında oldukları belirtilmiştir.

Ardından Komite 1992 yılında oluşturduğu 19 numaralı Genel Tavsiye'de³⁶, bu kez "Kadınlara Karşı Şiddet" başlığı altında konuya eğilmiştir.³⁷ KKAOKK, kadınlara karşı ayrımcılık kapsamında değerlendirilmesi gereken şiddet uygulamalarının engellenmesinde, taraf devletlerin sorumluluğunun, yalnızca kendi ajanlarının eylemleriyle sınırlı olmadığını; taraf devletlerin, özel kişilerin eylemlerinden de, bunları engellemek, soruşturmak ya da cezalandırmakta ihmal gösterirse sorumlu olabileceğini belirtmiştir. Sözleşme'nin 2/f, 5 ve 10/c maddeleri açısından değerlendirmesini sürdüren Komite, kadın sünnetini, kadınların erkeklere göre aşağı bir konumda oldukları anlayışına dayalı klişeleşmiş rolleri sürdürmeye yarayan bir uygulama olarak betimlemiştir. Cinsiyet temelli baskı oluşturan bu uygulamalar, kadınların kontrol altında tutulmasını sağlamakta ve bunların olumsuz fiziksel ve zihinsel etkisi, kadınların insan haklarından eşit olarak yararlanmasını engellemektedir. Komite bu saptamaların ardından, uygulamanın sağlık açısından ortaya çıkardığı olumsuzluklara da dikkat çekmiş ve ortadan kaldırılmasına yönelik önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Son olarak 1999 yılında oluşturulan 24 numaralı "Kadınlar ve Sağlık" başlıklı Genel Tavsiye'de³⁸, kadın sünnetinin kadınlar üzerinde doğurduğu olumsuz etkilere vurgu yapılmış ve taraf devletler, söz konusu uygulamayı yasaklayıcı yasal önlemler alma ve bunları uygulamaya davet edilmiştir.

³⁵ 2 Şubat 1990, A/45/38. KKAOKK'nin oluşturduğu Genel Tavsiyelerin İngilizce tam metinleri için bkz. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>.

³⁶ 29 Ocak 1992, A/47/38.

³⁷ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Aralık 1993 tarih ve 44/104 sayılı karar ile ilan edilen "Kadınlara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılması Hakkında Bildiri"nin 2. maddesinin a bendinde de, kadın sünnetine, kadınlara karşı şiddet kapsamında yer verilmiştir. Bildiri için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, *İnsan Hakları Belgeleri, Cilt 5*, s. 129-145 ve 519-527.

³⁸ 2 Şubat 1999, A/54/38/Rev. 1, chapter 1.

Komite, taraf devletlerin soruna yaklaşımlarını özellikle, sunulan raporlar aracılığıyla denetlemektedir. Bu açıdan yakın tarihli bir örnek, Kamerun tarafından 1999 yılında sunulan başlangıç raporuna³⁹ ilişkin olarak Komite'nin oluşturduğu nihai yorumdur. Komite, kadın sünnetinin ortadan kaldırılması için alınan önlemleri olumlu olarak değerlendirmiş, fakat önlemlerin bütünsel bir yaklaşıma dayanmamasını ve yasal düzenlemelerle desteklenmemesini eleştirmiştir.⁴⁰

KKAOKK, denetim işlevini 22 Aralık 2000 tarihinde yürürlüğe giren seçmeli protokol ile birlikte, "bireysel şikâyet başvuruları" aracılığıyla da yürütebilmektedir. Fakat Mısır, Sudan ve Gine gibi kadın sünnetinin yoğun olarak uygulandığı ülkeler protokole taraf olmadığı için, kadın sünneti açısından bireysel başvuru yoluyla sonuç alınması fiilen olanaklı gözükmemektedir.⁴¹

Uluslararası insan hakları hukuku kapsamında kadın sünnetine ilişkin önemli diğer bir belge Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen ve 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe giren Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS)'dir.⁴² Belgenin önemi, kadın sünneti uygulanan bireylerin büyük bir kısmının çocuk statüsünde olmasından kaynaklanmaktadır. Sözleşme kapsamında, rapor usulü ve genel yorum yetkisi aracılığıyla denetim işlevini yerine getirmek üzere Çocuk Hakları Komitesi (ÇHK) kurulmuştur.

Sözleşme'nin 24. maddesinin 3. fıkrası, taraf devletleri "çocukların sağlığı bakımından zararlı geleneksel uygulamaların kaldırılması amacıyla etkin ve uygun tüm önlemleri"⁴³ almakla

³⁹ Cameroon, 9 Mayıs 1999, C/CMR/1. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>. Raporun 24. sayfasında kadın sünnetinin, kadınlar açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu kabul edilmiştir. 34. sayfasında ise uygulama kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan olgular arasında sayılmış, ardından bu uygulamanın ortadan kaldırılmasına yönelik eylem stratejileri ortaya konmuştur. Burada dikkat çeken husus, kadın sünnetine ilişkin saptamaların bir iki cümleyle sınırlı kalması ve ortaya konan eylem stratejisinin oldukça yüzeysel olmasıdır. Nitekim bu özellikler Komite'nin dikkatinden kaçmamıştır.

⁴⁰ Cameroon, 26 Haziran 2000, A/55/38, § 34, 43, 49 ve 54. Taraf devletin raporları ve Komite'nin nihai yorumu için bkz. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>.

⁴¹ Protokole taraf devletler için bkz. <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

⁴² Sözleşme hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, s. 519-550.

⁴³ Mehmet Semih Gemalmaz, *İnsan Hakları Belgeleri*, Cilt 5, s. 197. Sözleşme'nin Türkçe ve İngilizce tam metni için bkz. *Aynı eser*, s. 175-227 ve 549-578.

yükümlü kılmiştir. ÇHK, "ÇHS Bağlamında Gençlerin Sağlığı ve Gelişimi" başlıklı 4 numaralı Genel Yorum'unda, Sözleşme'nin başta 24. maddesi olmak üzere, 3, 6, 12 ve 19. maddelerinden yola çıkarak, kadın sünnetini zararlı geleneksel uygulamalar kapsamında değerlendirmiş ve ortadan kaldırılmasına yönelik tüm etkili önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁴

Komite bu bağlamda, kendisine ulaşan taraf devlet raporlarını incelemesinin ardından oluşturduğu nihai yorumlarında, kadın sünnetine ilişkin saptama ve önerilere yer vermektedir. Mısır'ın sunduğu rapora⁴⁵ dair nihai yorumunda Komite, hükümetin hukuk ve eğitim alanındaki çabalarını kayda değer olarak nitelemiş, fakat uygulamanın hala yaygın olarak sürmesi nedeniyle, konunun bir öncelik olarak algılanması gerektiğini belirtmiş ve özellikle okuma yazması olmayanlara yönelik etkin önlemler alınmasını tavsiye etmiştir.⁴⁶ Sierra Leone'nin sunduğu rapora⁴⁷ ilişkin olarak ise, uygulamanın yaygınlığına dikkat çeken Komite, taraf devletin gerekli yasal düzenlemeleri yapması ve bu yasal düzenlemelerin uygulanmasını sağlamak adına bilgilendirme kampanyaları düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁸

Kadın sünneti, uygulandığı coğrafya dikkate alındığında büyük ölçüde bölgesel nitelikte bir sorun olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla insan haklarının korunmasına yönelik bölgesel sistemler, konumuz açısından özel bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda önemli bir belge Afrika İnsan Halkların Hakları Şartı'nın ikinci protokolü olarak düzenlenen "Afrika'da Kadınların Haklarına Dair Protokol"dür. Protokol, 15. onay belgesinin Tunus tarafından depo edilmesinden 30 gün sonra, 25 Kasım 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁴⁹

Protokol'ün 5. maddesinde, zarar verici uygulamaların ortadan kaldırılması başlığı altında, taraf devletler, zarar verici nitelikte olup kadınların insan hakları üzerinde olumsuz etki doğu-

44 1 Temmuz 2003, CRC/GC/2003/4, § 10, 24, 39/g.

45 Egypt, 11 Kasım 1999, CRC/C/65/Add. 9. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>.

46 Egypt, 21 Şubat 2001, CRC/C/15/Add. 145, § 45-46. Taraf devletin raporları ve Komite'nin nihai yorumu için bkz. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>.

47 Sierra Leone, 3 Haziran 1996, CRC/C/3/Add. 43.

48 Sierra Leone, 24 Şubat 2000, CRC/C/15/Add. 116, § 61-62. Taraf devletin raporları ve Komite'nin nihai yorumu için bkz. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>.

49 Protokol metni ve protokole taraf devletler için bkz. <http://www.africa-union.org>.

ran uygulamaları yasaklamak ve cezalandırmakla yükümlü tutulmuşlardır. Maddenin “b” bendiyle de, “bu tür uygulamaların bütünüyle ortadan kaldırılması amacını gözeterek, kadın cinsel organına tatbik edilen kadın sünneti ya da dağlama/tıraşlama şeklindeki tıbbi ya da güya tıbbi müdahalelerde bulunulması ve bunlar gibi diğer tüm uygulamaları, yaptırımlara bağlanmış yasal önlemler almak suretiyle yasaklamak”⁵⁰, kadın sünnetine dair açık bir yükümlülük olarak taraf devletlere yöneltilmiştir.

Bu düzenlemelere karşın protokolün iki önemli zaafı bulunmaktadır. Bunlardan ilki yapısaldir; protokolün uygulanması açısından geçerli olan denetim sistemi rapor usulüdür, şikâyet başvurusu usulüne yer verilmemiştir. Bu durum denetim sisteminin etkinliği bakımından oldukça önemli bir eksiklik oluşturmaktadır.⁵¹ İkincisi özel olarak kadın sünneti açısından ortaya çıkan fiili bir sorundur. Mısır, Eritre, Gine gibi uygulamanın yoğun olduğu ülkeler, protokole taraf değildir.

B. Ulusal Düzlem

Ulusal düzlemde kadın sünnetinin ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar başlangıçta, özellikle batılı ülkelerin baskısıyla ve yasal alanda ilerlemiştir. Bu kapsamda, Amerika Birleşik Devletleri'nin, finansal yardımlarını, kadın sünnetinin ortadan kaldırılmasına ilişkin etkin önlemler alınması koşuluna bağlaması, önemli bir itici güç oluşturmuştur. Başta Mısır olmak üzere, kadın sünnetinin, kadınların yarısından çoğuna uygulandığı 14 ülkede, konuya dair yasaklamaların, A.B.D.'nin söz konusu yasayı kabul ettiği 1996 yılını takip eden süreçte yürürlüğe konması, uygulamanın yüzlerce yıllık geçmişi göz önüne alındığında, oldukça anlamlıdır. Yalnızca iki ülke, Gana ve Çad'ta, 1994 ve 1995 yıllarında yasaklayıcı düzenlemelere gidilmiştir.⁵²

Yasakların yürürlüğe girmesinin ardından geçen süreçte birkaç istisna dışında, uygulamanın azaldığına dair ciddi bir bulgu ortaya çıkmamıştır.⁵³ Bu açıdan %97'lik uygulama oranıyla Mısır ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Kadın sünnetinin uygu-

⁵⁰ Madde metninin Türkçe çevirisi şu kaynaktan alınmıştır. Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, s. 943-944. Şart, protokol ve genel olarak Afrika sistemi için bkz. Aynı eser, s. 897-950.

⁵¹ Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, s. 947-949.

⁵² Elizabeth Heger Boyle; Sharon E. Preves, *a.g.e.*, s. 717.

⁵³ UNICEF, Innocenti Research Center, *Changing a Harmful Social Convention, Female Genital Mutilation/Cutting*, 2005, s.

landığı ülkeler arasında, kişi başına düşen gelir başta olmak üzere, pek çok ölçüte göre diğer Afrika ülkelerinin ilerisinde bulunan Mısır'da, çok yüksek olan kadın sünneti oranının düşürülememesi, uygulamanın kültürel ve geleneksel temellerinin ne derece güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu verilerin de göz önüne alınmasıyla son yıllarda, kadın sünnetinin karmaşık sosyal ve kültürel temelleri kavranmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Afrikalı kadınların öncülüğünde kurulan sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri ve bunlara olan destek artmıştır. Bu örgütler açısından önemli bir örneği Senegal'de faaliyete geçen TOSTAN oluşturmaktadır.⁵⁴ Örgüt, faaliyetlerini, kadın sünnetinin, uygulandığı toplumlarda belli bir olgunluğa ya da kadınlığa ulaşmanın ritüeli olması gerçeği üzerine oturtmuştur. Bu bağlamda çalışmalarını, uygulamayı gerçekleştiren bir topluluğun tümü üzerinde yürütmektedir. Bunun nedeni, uygulamacı toplumlarda genel olarak, sünnetin evlilik için gerekli bir koşul olduğuna inanılması nedeniyle, birkaç kişinin uygulamadan vazgeçmesinin, toplumdaki dışlanmalarından başka bir sonuca ulaşmamasıdır. Dolayısıyla seçilen birimde yaşayan tüm bireyler, uygulamanın sonuçları hakkında bilgilendirilmekte ve ikna edilmeye çalışılmaktadır. Bu bilgilendirme, dinsel açıdan bunun bir yükümlülük olmadığı, sanıldığı aksine sünnet edilmemesinin sağlık ve temizlik açısından sorunlar yaratmadığı ve uygulamanın kimi zaman önemli sağlık sorunlarına yol açtığı yönünde olabilmektedir.

Sonuç

Kadın sünneti, özellikle kültürel görecelik bağlamında küresel ölçekte tartışılan bir konu. Soruna yaklaşımda, 80'li yıllardan bu yana önemli bir değişiklik yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu değişimin oldukça olumlu bir yönde ilerlediği söylenebilir.

Başlangıçta söz konusu uygulama, derin ön yargılarla değerlendirilmiştir. Bu durum, çözüm önerilerinin de yüzeysel ve yetersiz kalması sonucunu doğurmuştur. Uygulamanın %80'inin düşük yoğunlukta olmasına karşın, belki medyanın da yönlendirmesiyle, en ağır yöntemler üzerinde yoğunlaşmış, basit bir akıl yürütmeye söz konusu uygulamanın nedeninin kadınların cinsel açıdan zevk almasını engellemek ve erkek üstünlüğünü

⁵⁴ Örgütün faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. <http://www.tostan.org/>

korumak olduğu ileri sürülmüş ve bu yaklaşım geniş ölçüde kabul görmüştür. Barbarlık olarak nitelenen uygulamadan Afrikalı kadınları kurtarmayı misyon edinen pek çok batılı feminist grup, özellikle uluslararası örgütleri etkilemeye ve Afrika ülkeleri üzerinde baskılarını arttırmaya çalışmıştır. Bu alanda başarılı da olunmuş, fakat baskılar kadın sünnetinin uygulama oranlarının düşmesi açısından önemli bir gelişme sağlayamamıştır.

Afrikalı kadınların büyük bir kısmının, ki bunlar arasında uygulamaya karşı olanlar da bulunmaktadır, ilk olarak soruna yaklaşımdan rahatsız oldukları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda açlık ve salgın hastalıklar gibi çok önemli ve öncelikli sorunlar varken en basit tabirle "kadınların vajinaları üzerinde yoğunlaşılması" özellikle eleştirilmiştir. Uygulamanın %80'ini oluşturan düşük yoğunluklu sünnetin, tıbbi sonuçları açısından erkek sünnetinden daha zararlı olmadığına ciddi tıp dergilerinde tartışıldığı göz önüne alınırsa, bu eleştiride haklılık payı bulunmaktadır.

Kadın sünnetinin oldukça çeşitli inanışlara ve kültürel temellere dayanan bir uygulama olduğu ortaya konmuştur. Fakat bu uygulamanın, diğer pek çokları gibi sonuç itibarıyla erkek egemen toplum anlayışına hizmet ettiğini kabul etmek gerekmektedir. Bu durum, yalnızca Afrikalı toplumların değil, batılı toplumların da önemli bir sorununu oluşturmaktadır. Batılı ülkelerde gittikçe yaygınlaşan estetik ameliyatlara ve özellikle de kadın sünnetine oldukça yakın neden ve sonuçları bulunan vajina güzelleştirme amaçlı operasyonlar, sorunun ne derece yaygın ve "ortak" olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla soruna çok daha geniş bir perspektiften yaklaşılması gerekmektedir.

Önemli sağlık sorunlarına da yol açabilen kadın sünnetinin ortadan kaldırılmasına yönelik gerek ulusal gerekse uluslararası hukuk düzleminde yürütülen çabaların, etkili sonuçlar vermediği gözlemlenmektedir. Uluslararası insan hakları hukuku açısından hazırlanan belgeler ve oluşturulan denetim sistemleri etkin olamamaktadır. Taraf devletler biçimsel olarak yükümlülüklerini yerine getirmekte, gerekli yasal düzenlemeleri yürürlüğe koymaktadır. Bu bağlamda bireysel şikâyet başvurusuna olanak tanıyan uluslararası belgelere de taraf olunmaktadır. Fakat bu girişimlerin hep aynı olguyla karşılaştığı söylenebilir; kadın sünneti uygulamasına yönelik geniş toplumsal destek.

Uygulanan toplumlarda kadın sünnetinin, kadın olma, olgunlaşma açısından başat nitelikte bir ritüel olduğu gözden uzak

tutulmamalıdır. Yasaklamalar toplumsal baskıyla karşılaştırıldığında, toplumdan dışlanma korkusu çok daha ağır basmaktadır. Dolayısıyla, uygulamaya maruz kalan kadınların, uluslararası insan hakları hukukunun sağladığı başvuru olanaklarından yararlanmak istemesi oldukça düşük bir olasılık olarak kalmaktadır, çünkü kadınlar kendilerini uygulama nedeniyle mağdur olarak görmemekte, aksine pek çoğu için uygulamaya yönelik yasak mağduriyet yaratmaktadır.

Bu noktalar göz önüne alınarak, hukuksal kalıplarla sınırlı kalmayan, yerel sivil toplum örgütlerinin görüşlerini de dikkate alan kapsamlı faaliyetlere girişilmesi, uygulamanın zararlı sonuçlarını ortadan kaldırmak açısından gerekli ve çok daha gerçekçi gözükmektedir. Bu bağlamda TOSTAN örneği üzerinde dikkatle durmak gerekmektedir. Örgüt, uygulamanın bir toplumsal uzlaşmaya dayandığının farkında olarak faaliyetlerini yürütmekte ve hukuksal yaptırımların sağlayamadığı olumlu sonuçlara ulaşmaktadır.

Kaynakça

Akal, Cemal Bali, *İktidarın Üç Yüzü*, 2. bs., Dost, 2003

Antonazzo, Monica, "Problems with Criminalizing Female Genital Cutting", *Peace Review*, Volume 15, No. 4, 2003, s. 471-477

Benater, Michael; Benater, David; "Between Prophylaxis And Child Abuse: The Ethics Of Neonatal Male Circumcision", *The American Journal of Bioethics*, Spring 2003, Volume 3, Number 2, s. 35-48

Bishop, Jeffrey P., "Modern Liberalism, Female Circumcision, and the Rationality of Traditions", *Journal of Medicine and Philosophy*, 2004, Vol. 29, No. 4, s. 473-497

Boyle, Elizabeth Heger; McMorris, Barbara J.; Gomez, Mayra, "Local Conformity to International Norms, The Case of Female Genital Cutting", *International Sociology*, March 2002, Vol 17, No. 1, 5-33

Boyle, Elizabeth Heger; Preves, Sharon E., "National Politics as International Process: The Case of Anti-Female-Genital-Cutting Laws", *Law&Society Review*, 2000, Volume 34, No. 3, s. 703-737

Davis, Dena S., "Cultural Bias in Responses to Male and Female Genital Surgeries", *The American Journal of Bioethics*, Spring 2003, Volume 3, Number 2, s. 1

El-Defrawi, Mohammed H.; Lotfy, Galal; Dandash, Khadiga F., "Female Genital Mutilation and its Psychosexual Impact", *Journal of Sex & Marital Therapy*, 2001, Volume 27, s. 465-473.

Gemalmaz, Mehmet Semih, *İnsan Hakları Belgeleri, Cilt 3*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004

Gemalmaz, Mehmet Semih, *İnsan Hakları Belgeleri, Cilt 5*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004

Gemalmaz, Mehmet Semih, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, 5. bs., Legal Yayıncılık, 2005

Green, Fiona J., "From Clitoridectomies To 'Designer Vaginas': The Medical Construction Of Heteronormative Female Bodies And Sexuality Through Female Genital Cutting", *Sexualities, Evolution and Gender*, August 2005; Volume 7, No. 2, s. 153-187

Gruenbaum, Ellen, "Socio-Cultural Dynamics Of Female Genital Cutting: Research Findings, Gaps, And Directions", *Culture, Health & Sexuality*, September-October 2005, Volume 7, No. 5, s. 429-441

Gruenbaum, Ellen, "The Cultural Debate over Female Circumcision: The Sudanese Are Arguing This One out for Themselves", *Medical Anthropology Quarterly*, Volume 10, No. 4, 1996, s. 455-475

Obermeyer, Carla Makhlouf, "The Consequences Of Female Circumcision For Health And Sexuality: An Update On The Evidence", *Culture, Health & Sexuality*, September-October 2005, Volume 7, No. 5, s. 443-461

Penna, David R.; Campell, Patricia J., "Human Rights And Culture: Beyond Universality And Relativism", *Third World Quarterly*, 1998, Vol 19, No 1, s. 7-27

UNICEF, Innocenti Research Center, *Changing a Harmful Social Convention, Female Genital Mutilation/Cutting*, 2005

Walley, Christine J., "Searching for 'Voices': Feminism, Anthropology, and the Global Debate over Female Genital Operations", *Cultural Anthropology*, Volume 12, No. 3, 1997, s. 405-438

Wheeler, Patricia, "Eliminating FGM: The Role of Law", *The International Journal of Children's Rights*, 2004, Volume 11, s. 257-271

Whitehorn, James; Ayonrinde, Oyedeji; Maingay, Samantha, "Female genital mutilation: cultural and psychological implications", *Sexual and Relationship Therapy*, Vol. 17, No. 2, 2002, 161-170

WHO, *A Systematic Review of the Health Complications of Female Genital Mutilation including Sequelae in Childbirth*, 2000

WHO, *Female Genital Mutilation, a Joint WHO/UNICEF/UNFPA Statement*, 1997

Yount, Kathryn M., "Symbolic Gender Politics, Religious Group Identity, and the Decline in Female Genital Cutting in Minya, Egypt", *Social Forces*, March 2004, Volume 82, No. 3; 1063-1090